

Filip Fetko

NEVOJENSKÉ OSADENSTVO NA ĽUBOVNIANSKOM HRADE V NOVOVEKU ČASŤ 1. KUCHÁR, PEKÁR, PIVOVARNÍK A PÁLENČIAR

Od svojho postavenia na začiatku 14. storočia plnil Ľubovniansky hrad dôležitú vojenskú úlohu hneď v niekoľkých podobách. V prvom storočí svojej existencie bol hraničnou pevnosťou Uhorska, a taktiež obranným pilierom obchodnej cesty medzi Spišom a Poľskom¹ a v rokoch 1412–1772 dôležitou súčasťou poľskej obrannej stratégie. S prechodom pod správu spišských starostov vyplynula hradu ďalšia úloha: stal sa sídlom správy nad zálohovaným územím². Týmto úlohám bolo podriadené osadenstvo hradu, ktoré tvorilo najmä vojsko a úradníctvo. Avšak na hrade pôsobilo taktiež osadenstvo, ktoré sa nedá zaradiť ani do jednej tejto kategórie. Ide o remeselníkov, služobníctvo hradu a duchovných, ktorí boli tiež stálou súčasťou hradu, dopĺňali fungovanie vojenskej posádky a úradníkov hradu a boli aj na výplatnej listine starostu. O ich pôsobení sa dozvedáme z mnohých prameňov a v nasledujúcej štúdiu sa budeme venovať práve tejto časti hradného personálu, konkrétne kuchárom, pekárom, pivovarníkom a pálenčiarom.

Väčšinou záviselo pôsobenie nevojenského osadenstva od účinkovania vojenského a úradníckeho personálu na hrade, keďže tam boli práve pre nich, lebo samotný starosta sa na hrade zdržiaval iba zriedkakedy³. Niet sa čo čudovať, keď držiteľmi Spišského starostovstva boli v novoveku významní poľskí magnáti, pre ktorých bol titul spišského starostu len jedným z ďalších, aj keď samotná hodnota Spišského starostovstva nebola zanedbateľná⁴.

V podstate sa dá nevojenské osadenstvo na Ľubovnianskom hrade rozdeliť na základe ich funkcií, resp. druhu ich hospodárskej činnosti. Až na kaplána ide stále o remeselníkov, ktorí sa venovali svojmu remeslu a zabezpečovali tak prevádzku hradu.

Stravu pre hradný personál zabezpečovali kuchár, pekáč, poľnohospodári pod hradom, výrobcovia piva a alkoholu. Pôvodná kuchyňa Ľubovnianskeho hradu stála na mieste,

¹ Števík, Miroslav: *K dejinám hradu Ľubovňa a Starej Ľubovne*, [In:] Števík, Miroslav; Timková, Michaela: *Dejiny hradu Ľubovňa*, Stará Ľubovňa, 2005, s. 5–121, s. 15–17.

² Tamtiež, s. 42 a n.

³ Pre 16. storočie porov.: Radziszewska, Julia: *Účty provincie XIII spišských miest zo 16. storočia*, [In:] „Slovenská archivistika XVIII”, 1973/2, s. 117–126, s. 122, pre koniec zálohu porov.: Fetko, Filip: *Popis ľubovnianskeho podhradia na mape majora Botscheka z konca 18. storočia*, [In:] „Almanach Muszyny”, 2008, s. 57–64, s. 60.

⁴ Kurtyka, Janusz: *Starostwo spiskie (1412–1769/1770)*, [In:] Gładkiewicz, Ryszard; Homza, Martin: *Terra Scopusiensis*, Levoča – Wrocław, 2003, s. 487–534, s. 516.

kde bol po požiari roku 1553 postavený renesančný palác⁵, na ktorom pracovali staviteľa *Antonio* a *Jacobo Italo*, sliezsky architekt *Joanni Frankstein* i domáci *Michael*⁶. Na začiatku druhej polovice 17. storočia, keď bola v rokoch 1659–1664 vykonaná lustrácia *Województwa Krakowskiego*, sa kuchyňa v renesančnom paláci už nazýva „kuchnia wielka”⁷. Druhá kuchyňa bola podľa toho istého popisu situovaná v gotickom paláci pod sálou⁸, ktorý bol v prvej polovici 17. storočia za starostovania *Lubomirských* do značnej miery upravený⁹. V druhej polovici 18. storočia môžeme s presnosťou lokalizovať drevenú kuchyňu medzi kaplnkou a renesančným palácom¹⁰. V tomto období bol zrejme presun kuchyne z oboch palácov nutný, keďže stav oboch týchto stavieb bol značne narušený¹¹.

Vyobrazenie kuchára z roku 1628¹²

⁵ Chalupecký, Ivan; Smetana, Marcel: *Hrad Lubovňa*, Martin, 1987, s. 34; Števík, Miroslav; Česla, Jozef: *Pokus o rekonštrukciu hradu Lubovňa na základe popisu z roku 1564*, [In:] „Z minulosti Spiša” VII-VIII, 2000, s. 51–62, s. 58.

⁶ Timková, Michaela: *Stavebný vývoj hradu Lubovňa*, [In:] Števík, Miroslav; Timková, Michaela: *Dejiny hradu Lubovňa*, Stará Lubovňa, 2005, s. 122–133, s. 124.

⁷ Gradowska-Falniowska, Alicja; Lesniak, Franciszek: *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, t. 3. Warszawa, 2005, s. 748.

⁸ Tamtiež, s. 746.

⁹ Gojdič, Ivan; Timková, Michaela; Zvedelová, Kristína: *Hrad Lubovňa – stavebný vývoj horného hradu*, [In:] *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach*, s. 99–111, Trnava, 2007, s. 107–108.

¹⁰ Kriegsarchiv Wien, Inland c V a) Lublow Nr. 01 – Grundriss.

¹¹ Fetko, Filip: *Kapitola k dejinám hradu Lubovňa v 18. storočí*, [In:] „Sandecko-spišské zošity” 3, Nowy Sącz, s. 131–135, s. 133–134.

¹² *Abbildungen der gemeinnützlichen Haupt Stände von denen Regenten und Ihren so in Friedens als Kriegzeiten zu geordneten Bedienten an bis auf alle Künstler und Handwercker*, Regensburg 1628, s. 502; kniha sa nachádza vo fonde Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne. Za štúdium tejto literatúry by som sa chcel kolegom z Čaplovičovej knižnice poďakovať.

M. Števík uvádza, že vtedy boli v kuchyni ešte 2 pece v dobrom stave¹³. Keď sa kuchyňa počas 17. storočia nachádzala v renesančnom paláci, tak sa v nej nachádzalo „veľké ohnisko“ a jeden stôl. Celá kuchyňa je zariadená skôr vo funkcionalistickom štýle, čo dosvedčujú napríklad dve jednoduché okná s drevenými okenicami¹⁴. Výbavu, ktorú kuchári používali, nám približujú pramene zo 16. storočia. Z roku 1563 sa zachovala napríklad správa o istom *Lampartowi*, ktorý bol odmenený za to, že opravil kotly v kuchyni. V kuchyni sa nachádzali panvice, sitá a drevené taniere¹⁵, ktoré boli umiestnené v skrinke¹⁶. V čase, keď mal na hrad prísť spišský starosta, sa tieto veci často kupovali nové, čo spolu s ostatnými nákladmi spojenými s jeho príchodom, ako tvrdí poľská historička J. Radziszewska, často privádzalo hrad na pokraj zruinovania¹⁷. Hlavne o žalúdky starostov sa starali naozaj vyberane, na čo doplácali neraz i obce prislúchajúce k Ľubovnianskemu panstvu. Dodávali pre kuchyňu hradu teľatá, husi, sliepky, vajíčka, ryby, raky, kačky a inú hydinu¹⁸. Z rýb sa na hrad vozili slede a lososy. Zriedka sa jedla hovädzina, baranina. Zo zeleniny sa v kuchyni pripravovala cibuľa, mrkva, kapusta, petržlen¹⁹. V súvislosti s kuchyňou treba ešte spomenúť, že dvaja kuchári pracovali aj na *folwarku*²⁰, odkiaľ okrem iného pochádzali mnohé poľnohospodárske plodiny i úžitkové zvieratá.

V 18. storočí bol majer značne rozšírený, lebo sa tam presunula aj správa Spišského starostovstva, čiže *administrátor*, druhý úradník *administrátor in oeconomicus*, či vyberáč peňazí²¹. Významná poľnohospodárska činnosť je na majeri pod hradom zaznamenaná už od 16. storočia, keď sa spomínajú gazda s gazdinou, už uvedení kuchári, traja pohoniči volov, pastier dobytka, pastier sviň a pastier baranov a oviec²². Kontinuita sa zachovala, lebo vieme, že v polovici 18. storočia sa na výplatnej listine hradu nachádzali 3 slúžky z majera, pastier kráv, pastier jalovic aj pastier sviň a ďalší²³. Významnú poľnohospodársku činnosť v 18. storočí dokumentuje aj pestovanie žita, pšenice, jačmeňa jarného, ovsa a hrachu. Chovali sa tam jalovice, býky, mladé býčky, voly, kone a podobne²⁴.

¹³ Števík, Miroslav: *Opät' pod uhorskou správou*, [In:] Števík, Miroslav a kol.: *Ľubovniansky hrad*, Stará Ľubovňa, 2002, s. 30–48, s. 30.

¹⁴ Gradowska-Falniowska, Lesniak: *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, s. 748.

¹⁵ Radziszewska, Julia: *Źródła do budowy i wyposażenia szesnastowiecznego zamku w Lubowli (1554–1566)*, [In:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej“ XXI, 1973, s. 85–114, s. 105–110.

¹⁶ Radziszewska: *Účty provincie XIII spišských miest zo 16. storočia*, s. 126.

¹⁷ Tamtiež, s. 122.

¹⁸ Števík, Miroslav: *Stručné dejiny Starej Ľubovne (do roku 1918)*, [In:] Števík, Miroslav; Timková, Michaela; Dlugolinský, Vladimír: *Stará Ľubovňa v premenách storočí*, Stará Ľubovňa, s. 10–31, s. 23.

¹⁹ Radziszewska: *Účty provincie XIII spišských miest zo 16. storočia*, s. 122.

²⁰ Radziszewska, Julia: *Regestrum Starostwa Spiskiego z 1563 roku*, [In:] „Śląskie Studia Historyczne“ II, Katowice, 1997, s. 179–202, s. 192.

²¹ Fetko: *Popis Ľubovnianskeho podhradia na mape majora Botscheka z konca 18. storočia*, s. 59.

²² Števík: *K dejinám hradu Ľubovňa a Starej Ľubovne*, s. 59.

²³ ŠA Levoča, Provincia XVI spišských miest. Grófsky archív, E: Hospodárske písomnosti, E 5: Účet príjmov a výdavkov Ľubovnianskeho panstva z r. 1747–1748. Výkaz príjmov Ľubovnianskeho panstva a Podolínskeho panstva z r. 1747.

²⁴ Fetko: *Kapitola k dejinám hradu Ľubovňa v 18. storočí*, s. 134.

Značnú časť produktov z folvarku teda využívali kuchári, no nielen oni. Boli to aj pekári či pivovarníci a neskôr aj výrobcovia pálenky, ku ktorým sa ešte vrátíme.

Pekárstvo bolo nielen na hrade, ale všeobecne v spoločnosti uznávané remeslo, keďže „es uns mit dem nottwendigssten Beduerfnisse des Lebens: Mit Brot versorgt²⁵“. Takto toto remeslo opisuje náučná kniha *Gallerie der vorzüglichsten Künste und Handwerken für die Jugend mit theils in Kupfer gestochenen theils lithographischen Abbildungen derselben* z konca 18. storočia, ktorá zachytávala všetky významné remeslá a umenie kresťanskej spoločnosti. Na Ľubovnianskom hrade bol preto pekár odmeňovaný nielen finančne, ale k svojej výplate dostal, podobne ako iní členovia osadenstva, aj súkno²⁶. Pekári z hradu mali svoju pekáreň v 16. storočí v renesančnom paláci pod kuchyňou, resp. nad pivovarom²⁷, pričom v 17. storočí pribudla ďalšia. Obe pekárne sa nachádzali v renesančnom paláci rovnako pod veľkou kuchyňou²⁸. K výbave pekárne patrilo napríklad koryto, v ktorom sa pripravovalo cesto na chlieb²⁹ a pec „piekarniany“³⁰.

Vyobrazenie pekára z konca 18. storočia³¹

²⁵ *Gallerie der vorzüglichsten Künste und Handwerken für die Jugend mit theils in Kupfer gestochenen theils lithographischen Abbildungen derselben. Erster Theil mit 27 Abbildungen*, Prag, s. 3 – kniha sa nachádza vo fonde Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne. Za štúdium tejto literatúry by som sa chcel kolegom z Čaplovičovej knižnice poďakovať.

²⁶ Małecki, Jan: *Lustracja województwa krakowskiego 1564*. I. Warszawa, 1962, s. 188.

²⁷ Tamtiež, s. 192.

²⁸ Gradowska-Falniowska, Lesniak: *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, s. 748.

²⁹ Radziszewska: *Źródła do budowy i wyposażenia szesnastowiecznego zamku w Lubowli (1554–1566)*, s. 110.

³⁰ Gradowska-Falniowska, Lesniak: *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, s. 748.

³¹ *Gallerie der vorzüglichsten Künste....*, s. 3.

Stálou súčasťou hradu bol po stáročia pivovar a v ňom pracovali pivovarníci. Z druhej polovice 16. storočia poznáme napríklad pivovarníka Gregora a³² pivovarníka Ctibora, ktorý bol za svoju prácu odmeňovaný florénmi (6/24) a 7 laktami súkna. V tej dobe sa pivovar nachádzal v pivnici renesančného paláca³³ a k jeho vybaveniu patril veľký kotol³⁴. V čase, keď na hrade boli kvôli vojne so Švédskom ukrývané poľské korunovačné klenoty³⁵, prirodzene narástol počet členov vojenskej posádky. Preto bol aj pivovar v renesančnom paláci prerobený na ubytovanie pre vojakov³⁶.

Vyobrazenie pivovaru z roku 1628³⁷

Už od 16. storočia, zdá sa, bol menší pivovar v podhradí, keďže ako sa dozvedáme z historických prameňov, boli v roku 1563 opravované pivné kade v pivovare pod zámkom³⁸. V roku 1749 bolo na opravu pivovaru (*Bräuhaus*) vydaných 18 zlatých, no pramene neuvádzajú, o ktorý pivovar ide³⁹. Vieme však, že produkcia piva bola objemná, keďže pivo sa dodávalo do krčiem v Chmeľnici – 29 sudov, Novej Ľubovni –

³² Radziszewska, Julia: *Regestrum Starostwa Spiskiego z 1563 roku*, s. 190.

³³ Małecki: *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, s. 188.

³⁴ Radziszewska: *Źródła do budowy i wyposażenia szesnastowiecznego zamku w Lubowli (1554–1566)*, s. 105.

³⁵ Chalupcecký, Smetana: *Hrad Ľubovňa*, s. 48.

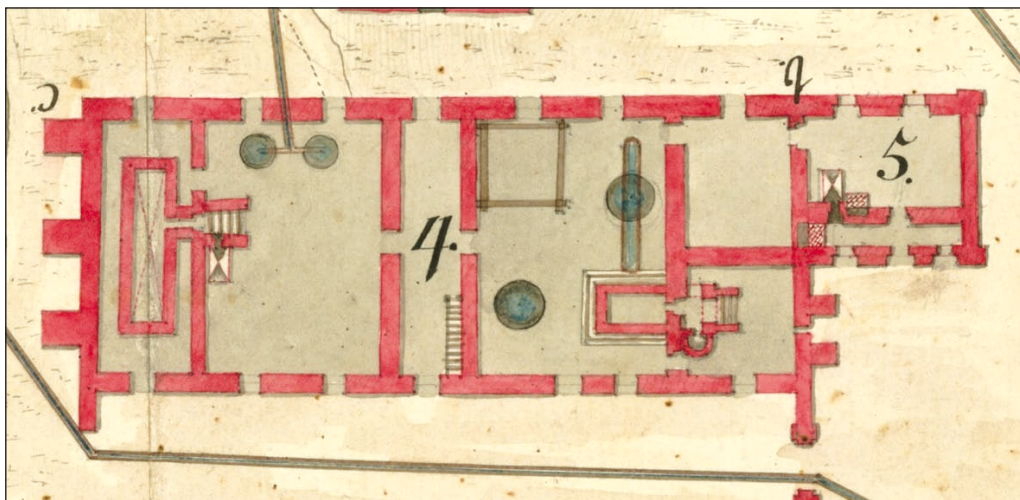
³⁶ Gradowska-Falniowska, Lesniak: *Lustracja województwa krakowskiego 1659–1664*, s. 748.

³⁷ *Abbildungen der gemeinnützlichen Haupt Stände...*, s. 550.

³⁸ Radziszewska, Julia: *Regestrum Starostwa Spiskiego z 1563 roku*, s. 196.

³⁹ ŠA Levoča, pobočka Stará Ľubovňa, FOTO INV. C.117 – Fotokópie stred. archiv. mater. z Krakowa – z doby zálohu 16 spišských miest /1412–1772/ –13 c.

24 sudov, Jakubanoch – 33 sudov, Kamienke – 24 sudov, Litmanovej – 21 sudov, Jarabine – 26, Mníšku – 19 sudov, Sulíne – 20 sudov, Nižných Ružbachoch – 27 sudov, Vyšných Ružbachoch – 44 sudov, Lackovej – 2 sudy, Forbasoch – 3 sudy a do krčmy na hrade⁴⁰.

Pôdorys pivovaru na hradnom kopci z roku 1773⁴¹

Z popisu hradu a podhradia vyplýva, že v roku 1773 sa na hradnom kopci nachádzal už len jeden pivovar, a to v podhradí medzi bytom bývalého správcu a ubytovaním druhého úradníka. Pri pivovare sa nachádzal aj byt pivovarníka s pivnicou⁴².

No pivo nebol jediný alkohol, ktorý sa produkoval na hradnom kopci. Zo žita sa tu tiež vyrábala pálenka *gorzalka* a podobne ako pivo bola dodávaná do krčiem v okolí⁴³. Budova pálenice (*Brandweinhaus*) sa nachádzala na juhozápadnom úpätí hradného kopca a na starosti ju mal vlastný správca, ktorý mal svoje ubytovanie hneď vedľa budovy pálenice⁴⁴.

⁴⁰ ŠA Levoča, Provincnia XVI spišských miest. Grófsky archív, E: Hospodárske písomnosti, E 5: Účet príjmov a výdavkov Lubovnianskeho panstva z r. 1747–1748. Výkaz príjmov Lubovnianskeho panstva a Podolínskeho panstva z r. 1747.

⁴¹ Kriegersarchiv Wien, Inland c V a) Lublow Nr. 01 – Grundriss.

⁴² Fetko: *Popis ľubovnianskeho podhradia na mape majora Botscheka z konca 18. storočia*, s. 59.

⁴³ Fetko: *Kapitola k dejinám hradu Lubovňa v 18. storočí*, s. 132.

⁴⁴ Fetko: *Popis ľubovnianskeho podhradia na mape majora Botscheka z konca 18. storočia*, s. 62.